

Hatvany Lajos esete a klasszika-filológusokkal*

A B S Z T R A K T

A *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten* című könyv Hatvany Lajos legismertebb munkája, ugyanakkor a mű keletkezéséről eddig viszonylag keveset tudunk. A tanulmányban megpróbálom rekonstruálni Hatvany irodalmi pályakezdésének körülményeit, s feltárni azon alkotói és pszichológiai motivációkat, amelyek a filológia elleni vehemens támadást kiválthatták. Rámutatok arra az ellentmondásra, amely Hatvany deklaráltan liberális világszemlélete és a filológusokon való dühödöt revansvétel között mutatkozik. Érzékeltetni szeretném, hogy Hatvany a könyvben vázolta ugyan saját, modernnek tartott esztétikáját, az olvasót mégis kevésbé győzheti meg arról, hogy a tudományos kutatást ezzel a módszertannal váltsa le.

A Hatvany-hagyatékban található lektori jelentések előre jelezték, hogy a könyv megjelenése végzetes hatást gyakorol majd Hatvany tudományos karrierjére. Igazi meglepetést az okozott, hogy az itthoni modern irodalmárok sem lelkesedtek a könyvért, és a néhány, részben előre megrendelt recenziótól eltekintve a művet hallgatás övezte. Hatvany, illetve Hatvany-Deutsch Sándor beavatkozása a kritikusok munkájába kifejezetten káros volt, az Elek Artúrral való konfliktus a nyugatos kollégák között fokozta a bizalmatlanságot, amely Hatvanynak a folyóirat körüli „önzetlen” asszisztenciáját eredendően is fogadta.

Az 1856-ban alapított Deutsch Ignác és Fia nagykereskedés (DIF) a századfordulóra egész vállalatbirodalomra terebélyesedett. A hatvani Deutschok döntő szerepet vittek a Concordia Gőzmalom Rt. és az Első Budai Gőzmalom Társulat igazgatásában; sörgyárak, gabonaipari cégek és cukorgyárak (Hatvan, Sárvár, Sarkad, Oroszka, Nagysurány) kiterjedt hálózatát hozták létre. Szerte az országban több ezer holdnyi földterületet birtokoltak, s nem mellékesen, még 1867-ben megvásárolták a négyezer holdnál is nagyobb hatvani uradalmat az egykori Grassalkovich-kastéllyal együtt. 1913–1914-ben a Hatvany család tagjai és a DIF képviselői négy hazai nagybank és néhány kisebb pénzintézet mellett 27 iparvállalat igazgatóságában foglaltak helyet.¹

Hatvany-Deutsch Sándor, akit – testvére, Hatvany-Deutsch József mellett – a vállalatbirodalom főnökének mondhatunk, már idejekorán kijelölte a pályát fiai,

* Köszönöm Vass Márta, Czeglédy Zsuzsanna és Simon Gábor segítségét a dolgozatban említett német nyelvű szövegek értelmezésében.

¹ BENCZE Géza – SUDÁR Kornélia, *A Hatvani Cukorgyár története (1889–1987)*, Mátravidéki Cukorgyárak, Hatvan, 1989, 18. A Hatvanyak felemelkedéséről lásd: SUDÁR Kornélia, *Cukoripari családregény. A Hatvany-Deutschok és Tornay-Schosbergerek szerepe a magyarországi cukoripar fejlődésében*, Üzem-történeti Értesítő 1990, 1–9.

Lajos és Ferenc számára: kitanulni az üzletet, és fokozatosan átvenni annak irányítását az előző generációtól. Hatvany-Deutsch Sándor talán el sem tudta képzelni, hogy valaki elutasítsa a vagyongyarapítással járó felelősségteljes, de irigyelt életpályát. Pedig Lajos nevű fia, aki 1880-ban született Budapesten, egyszerűen alkalmatlannak érezte magát a családi tradíció folytatására – és habitusa alapján valószínűleg képtelen is lett volna a milliós érdekeltségek igazgatására.² A felsős gimnazista bizonyítványai közepes előmenetelről tanúskodnak – mennyiségtanból végig hármas, miként görögből és latinból (ötödikben latinból az érdemjegy jó). Jelesei csak ötödikben vannak magyarból és történelemből, hatodikban németből, illetve nyolcadikokként bölcséleti előtanulmányokból (akkoriban így hívták a bevezetés a filozófiába tantárgyat). Az 1897. június 17-én tartott érettségén „érett” minősítést kapott – ez a kategória a jelesen és a jól érettek után következett.³

Hatvany Lajos az érettségi után munkába állt a családi vállalat Mérleg utcai központjában, kedvetlenül és pontatlanul végezte a hivatali teendőket. Irodalomkritikus szeretett volna lenni, és magánhasználatra készült bírálataival több füzetet is megtöltött. 1900 februárjában két írását is elküldte Gyulai Pálnak. Néhány hét múlva megérkezett a személyes találkozóra szóló invitálás. Gyulai hosszasan keresgélte a recenziókat, majd közölte, hogy az Anatole France-ról szólót elfogadja, s hozza a Budapesti Szemlében, míg a Maupassant-ról írottat elhárította.⁴ Hatvany rövidesen Gyulai szerkesztőségi segédje lett, és mestere ösztönzésére egyetemi tanulmányokba kezdett.

Miként Hatvany Lajos évekkel később írott emlékezéséből kiviláglik, Gyulai kezdetben nem tudta, hogy Hatvanynak ki az édesapja. Hatvany ekként idézte fel a Gyulai és közte elhangzott, egész életére sorsdöntő hatást gyakorló párbeszédet:

- Hát ön mit csinál? – kérdi tőlem hirtelen.
- Üzletben vagyok.
- Minő üzletben?
- Cukorüzletben.
- Hol van az üzletük?
- A Nádor utcában.
- Na, hisz akkor jól van, ha arra kerülök az Akadémiából jövet, ott veszem majd a cukrot. Olyat, kávéba?
- Igen kérem, olyat. De nem kapni csak úgy kicsiben nálunk.
- No, nem baj, ha nagyon megkérem az apját, hát csak nekem adnak. Tudja, uram, hogy jól tenné, ha tanulna valamit? Nincs ideje bejárni az egyetemre?⁵

² Születési neve hatvani Deutsch Lajos, ugyanis édesapja, Deutsch Sándor 1879-ben hatvani előnévvel nemességet kapott. Deutsch Sándor 1897-ben vezetéknévét Hatvany-Deutschra változtatta, majd az uralkodó 1903-ban – több más zsidó származású üzletemberrel együtt – őt is a főrendiház tagjává nevezte ki. 1909-ben Hatvany-Deutsch Sándor bárói rangot kapott; Hatvany-Deutsch Lajos a Deutsch nevet 1917-ben elhagyta.

³ *Tudósítvány a Kegyes-tanítótrendiek Budapesti Főgymnasiumáról*, Hunyadi Mátyás Intézet, illetve Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1890–1897.

⁴ HATVANY LAJOS, *France Anatol legújabb munkája*, Budapesti Szemle 1900. június, 443–452.

⁵ HATVANY LAJOS, *Gyulai Pál estéje*, Nyugat 1909. december 16., 687.

Hatvany 1900 tavaszán beiratkozott a németországi Freiburg im Breisgau egyetemére, ahol egy félévet hallgatott, majd 1900 őszétől az 1903-as őszi félév végéig a budapesti bölcsészkarra járt.⁶ Az egész életére szóló képzést azonban Gyulaitól személyesen kapta. Az 1900-as évek elején Gyulai már túl volt a fénykorán. 1902-ben az egyetemről is nyugdíjba ment, azonban a Budapesti Szemle szerkesztéséhez – különösen a lap kritikai függetlenségének megőrzéséhez – *mindvégig* ragaszkodott. Munkatársaival, Angyal Dáviddal, Riedl Frigyessel és Lévay Józseffel, valamint a pályakezdő fiatalokkal a századforduló legigényesebb folyóiratát adta ki. (Az induló Nyugat nem a jelszavakat vette át a Gyulai-hagyományból, hanem a konok következetességet, a stilisztikai igényességet és a szemléleti függetlenséget.) Amikor Hatvany Budapesten tartózkodott, szinte naponta meglátogatta Gyulait. Az Olcsó Könyvtár és a Budapesti Szemle oldalait korrektúrázták, Hatvany felolvasott gyengülő látású mesterének, miközben Gyulai emlékképeiből megidéződött az előző fél évszázad történelme, s valósággal meglevenedett Arany János, Kemény Zsigmond, Vörösmarty Mihály, Deák Ferenc alakja. De Hatvany az irodai bérszámfejtés elől sem menekülhetett. Hónapról hónapra meg kellett küzdenie a Gyulai által kidolgozott honoráriumszámítási rendszerrel: ekként küldtek az íróknak „15 frt és 72, meg 89 krajcárokat”.⁷

Ezt a pályamódosítást még Hatvany-Deutsch Sándor is elfogadta, a nagyobbik fiú *tehát* akadémiai karriert fog befutni. Hatvany Lajos a doktori vizsgát 1904. október 14-én tette le *summa cum laude* minősítéssel. *Plinius, a levéltíró* című értekezését⁸ Ponori-Thewrewk Emil és Hegedűs István professzorok bírálták el; latinból, görögből és magyar irodalomból is *summa cum laude* minősítést kapott – utóbbiból Beöthy Zsolt vizsgáztatta.⁹

Hatvany 1904 decemberében beiratkozott a berlini egyetemre, hogy disszertációt írjon a római episztolográfiáról, azonban a következő év júniusában otthagya az intézményt.¹⁰ Jobban érdekelte a kortárs, általa szecessziósnak nevezett német irodalom. Gyulai szemléletmódjától is fokozatosan eltávolodott, de ez nem jelentett törést személyes kapcsolatukban. A tudományos pályától viszont végleg elvágta az útját, ugyanis pamfletben figurázta ki a német professzorok általa életidegennek mondott filológiai módszertanát: *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya* leghíresebb, ha nem leghírhedtebb munkája lett.¹¹

*

⁶ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja*, Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1901–1904.

⁷ HATVANY, Gyulai Pál estéje, 698.

⁸ HATVANY Lajos, *Pilinius, a levéltíró*, Franklin Nyomda, Budapest, 1904.

⁹ ELTE Levéltár, VIII.I.008.l. Bölcsészdoktori szigorlatok jegyzőkönyvei. A freiburgi félévről a szigorlati jegyzőkönyv tudósít.

¹⁰ Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon (1789–1919)*, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2001, 146.

¹¹ *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten. Ein Kollegienheft von Ludwig HATVANY, Julius Zeitler*, Leipzig, 1908¹. Hatvany a második kiadásban – a főként stiláris jellegű átalakítások mellett – elhagyta a XXXII. fejezetet, viszont a XXXIII-at kibővítve két fejezetté alakította, mindemellert könyvébe

Hatvany Lajos álláspontja szerint a klasszika-filológia a huszadik század elejére öncélúvá vált, hiszen közben elvégezte azt az adatfeltáró munkát, amely az ókori görög–latin szövegek megértéséhez szükséges. Ám a klasszika-filológusok mindezt nem ismerhetik el, hiszen ekként tevékenységi köreiknek – befolyásuknak – jelentős hányadát önként feladnák, tudományos munkájuk jelentőségét közvetetten kétségbe vonnák, sőt lefokoznák, mi több, talán a tudományág felszámolását is megindítanák. A klasszika-filológia tehát létét veszélyben érezve *minden* adatot fontosnak nyilvánított – ezzel biztosította továbbélését, de ebben a fázisban már a lényegest a lényegtelen adalékok beláthatatlan mennyiségével vegyíti. Mindeközben a filológusok – állítja könyvében Hatvany – nem is *tudnak* túllépni az adatfeltáró munkán, ódzkodnak a szintézistől, mondván, hogy az összes adat és vonatkozás begyűjtése előtt mindez meggondolatlanság volna: „A tudós szenved tudása szükségszerű tökéletlenségétől; tanul, tanul, kutat, keres, szimatol, tapogatózik fáradhatatlanul, s mire célhoz ér, gondolkodása megbénul, egyénisége hajótörést szenved. És a hajótörött egyéniség azután egy részletkérdés úszó gerendájába kapaszkodik.” De a filológusok szerint a távoli jövőben, ha már minden részletkérdésre választ adtak, tisztázódnak az olvasatok, és „az antik mű magától jut érvényre”.¹²

Hatvany szerint éppen ez a végtelenbe tekintő várakozás jelentékteleníti el a klasszika-filológiát. Az interpretációtól való tartózkodás ugyanakkor e meglehetősen zárt, pedantériától terhelt világban részben érthető, hiszen a múltban is zsenik kellettek ahhoz, hogy az antik szövegeket mintegy egyéniségükön átszűrve életre keltsék és kiteljesítsék:

Mikor fogja a filológus végre belátni, hogy a fontos dolgok kiválogatása, kiemelése nem hamisítás, hanem az ellenkezője? Ha az író nem rejtí véka alá egyéniségét, ha úgy érezzük, hogy könyvének még legreálisabb részeiben is egyéni nézetekkel találkozunk, akkor szent borzongás fog el az igazi, nagy, elérhetetlen igazság előtt, míg a tudós által a valóság gazdag teljessége helyett nyújtott szegényes tényecskék csupán deflorálják, lealacsonyítják az igazságot.¹³

Hatvany lelkesen dicséri Jacob Bruckhardt, Herman Grimm, Hippolyte Taine, Walter Pater, Ernest Renan munkásságát és „a fenségesen magányos, kellemetlen, ideges és idegesítő” Friedrich Nietzschét.¹⁴ Mindenekelőtt utóbbit, akit a *Die*

illesztette *Sappho* című, a Nyugat folyóirat 1909. október 1-jei számában közreadott esszéjét (XXXVI. fejezet): *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten. Ein Kollegienheft von Ludwig HATVANY*, Zweite vermehrte und veränderte Auflage, Georg Müller, München, 1914². A könyv magyar fordítása a második német kiadás alapján készült: HATVANY Lajos, *A tudni-nem-érdemes dolgok tudománya*, ford. SZŐLLŐSY Klára, Gondolat, Budapest, 1968.

¹² HATVANY, *A tudni-nem-érdemes...*, 29–30, 31. Hatvany könyve egy akkor már évtizedek (évszázadok) óta zajló, kiterjedt vitához kapcsolódott. A vita történeti áttekintéséhez kiváló bevezetést nyújt az alábbi két munka: BORZSÁK István, *Kell-e a latin?*, Gondolat, Budapest, 1990.; SZILÁGYI János György, *Mi, filológusok = Uő., Szírézene. Ókortudományi tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2005, 489–518.

¹³ HATVANY, *A tudni-nem-érdemes...*, 60–61.

¹⁴ *Uo.*, 46.

Wissenschaft...-ban megalkotott minta-filológus, Meier kolléga, „nagy különknek” (és kártevőnek) tart,¹⁵ ám aki Hatvany számára a legkarakteresebb ösztönzést adta a klasszika-filológia feladatainak újrafogalmazásához. Nietzsche nem lerombolni akarta a klasszika-filológiát; a hamis idealizálás, az anakronisztikus intézményrendszer ellen lépett fel, a múlt analizisétől elsősorban önmaga és a jelenkor megértését várta.¹⁶

Hatvany azonban keveset beszél arról, hogy a zsenik miként dolgoztak, időközben ki is haltak – konstatálja. Ám a feladat, bár némiképp átalakult, ellátatlan nem maradhat. Immáron az esztétáktól várja, hogy önálló művészi alkotásokban állítsák elének az ókort, avagy másképpen fogalmazva: az ókori alkotásokból nyert művészi inspirációt saját műveikben mutassák fel. Hatvany ezt „a teremtett dolgok teremtő-erővé való visszatranszformálásának” nevezi.¹⁷ A modern kor nem történelmi tanulságokat kíván az esztétáktól – avagy morális útmutatást, esetleg az emberi társadalom meghaladhatatlanul tökéletesnek tételezett, görög–római formájának analizisét. Az esztéta – akik félúton járnak a zsenivé válás felé (vagy a félútnál talán kicsit már túl is) – a szépség újrateemtői. Az esztéta nem teoretikus, nem tudós vagy elemző – a műalkotásokban az egyéniség „egyszeri és egyedülálló” lenyomatát keresi:

A szenvedélyek s tehetségek e barátja, kinek érzékei csövezetékeként viszik feléje az élveznivalót, a görög–római ókorban *nem lát sem normát, sem magot, sem okot, sem célt, sem elérendőt, sem meghaladottat – hanem egyszerűen soha vissza nem térő alkalmat, melyet megragadva tágra nyílt szemmel csodálhatja az emberiségnek mindig önmagából alkotó, tehát minden művében maradéktalanul bennefoglalt, tartalom és forma harmóniájában tündöklő munkásságát.*¹⁸

Hatvany *szárnyal* az esztéta-lét szépségeit megidézve, mindebben nyilvánvalóan közrejátszik, hogy önmagát is esztétának tartja. Az esztéta „az örökkévalóság kortársa”, „az univerzum polgára”: „Az esztéta olyan, mint az a mitikus király, kinek érintésére minden arannyá válik; ami más számára rég banalitássá szikkadt, az az ő számára az alkotó energia, a teremtő erő gyökeréből táplálkozva még új meg új virágokat hajt...”¹⁹

A módszertanról Hatvany ezúttal is alig beszél. A könyvben olvasható rövidebb műelemzéseiben (főként versekről van szó) a lírai ént és a szerzőt lényegében azonosnak tekinti, szerinte az alkotás sikere azon múlik, mennyire képes a szerző a *saját* érzéseinek, tapasztalatainak közreadására. Hatvany mindennek bizonyítására a versbéli és az irodalomtörténeti adalékok vegyítésével „rövidtörténeteket” alkot – ilyen például Catullus- és Juvenalis-rekonstrukciója –,²⁰ ezek az „életképek” azonban korántsem győzik meg az olvasót arról, hogy az esztétai átélés célravezetőbb

¹⁵ Uo., 27.

¹⁶ SZILÁGYI, Mi, *filológusok*, 493–495.

¹⁷ HATVANY, *A tudni-nem-érdemes...*, 98.

¹⁸ Uo., 99. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁹ Uo., 99, 100.

²⁰ Uo., 13–15, 65–67.

volna a filológiai módszertannál. Hatvany az intuício primátusát egy meglehetősen homályos igazságfogalommal legitimálja, holott az ő „szabadelvű” alapállásából sokkal inkább az következne, ha megengedné, hogy mindenki maga válasszon az általa célravezetőnek tartott eljárások között: ki az intuitív megközelítést, ki a tények rendszerezését. (Mindez egyébiránt kimódolt ellentét, hiszen e kétféle gyakorlat a kutatómunkában is jobbra egymást feltételezi.) Ám ha az egyéniség magasabbrendűsége mellett teszünk hitet, akkor el kell tudnunk fogadni azt, hogy a klasszika-filológusok is *szabadok* a módszertan kiválasztásában.

Hatvany könyvében önmagának is sokszor ellentmond – olykor ezekre az ellentmondásokra ráerősít –, érvelésének ez az ironikus-parodisztikus vonulata talán a legemlékezetesebb. Ám elképzelhető olyan vélemény is, miszerint mindez korántsem tudatos, inkább az argumentáció lezserségéből fakad. Ezt az álláspontot erősíti, hogy Hatvany főtémáját rendre elhagyja, gondolatmenetébe váratlanul újabb kérdéseket emel be: rendkívüli módon foglalkoztatják például a klasszikus nyelvek gimnáziumi oktatásának pedagógiai és morális vonatkozásai. Hosszan részletezi a jobbra öncélú grammatizálásban kimerülő formális képzés dilemmáit; nem látja bizonyítottnak, hogy a klasszikus nyelvek ismerete az állampolgárokat más területeken is alkalmasabb munkaerővé – netán boldogabb emberré –, összességében pedig jobb alattvalókká tenné. De abban sem hisz, hogy a görög–római értékrendszer követhető és hasznosítható volna a huszadik századi ember számára. Ugyanakkor rendkívül zavaró, hogy mindenről egy másik, őt izgató kérdés jut az eszébe, és arról megint más – ám az adott részproblémánál sem tud kitartani. Amikor visszatér az eredeti kérdéshez, nem annyira folytatja azt, hanem újrakezdi, és a tételek bizonyításának is gyakran újból nekifog (és azután megint elhagyja őket).

Az olvasó nem érzi, hogy a szöveg haladna valahova. (Hatvany legtöbb esszéje adós marad annak megvilágításával, hogy a szerző tulajdonképpen mit akart végbevinni.) Hatvany felkavarja a dolgokat, s míg továbbáll, a zűrzavar elül. Ez az összevisszaságnak meghagyott összevisszaság a könyv fő melléfogása. Pedig, ahogy Hatvany „halálos” ellenfele, Osvát Ernő mondta: „Tetszik tudni, majdnem minden a fogalmazáson múlik.”²¹ Hatvany minden valószínűség szerint tévedett abban, hogy impressziók útján jobban közelíthetünk az igazsághoz – vagy inkább: „az igazsághoz” –, mint a tények mérlegelésével. A Hatvany által említett zsenik is részben azért tűnnek zseninek, mert jól ragadták meg a tárgyat, jól szelektáltak, és főként: kiválóan fogalmazták meg mondanivalójukat.

Hatvany könyvfejezetei úgy sorakoznak, mintha egymás mellé fűzött külön publikációk lennének: ám nem tudományos közleményekről van szó, mint inkább újságokba illő cikkekről; a témakezelés problematikusságát, a szöveg eltévesztett tónusát Geréb József is szóvá tette.²² Hatvany megtalálta a maga mentségét a kaotikus szerkesztésmódra, ő most nem *A Könyvet* írta meg a klasszika-filológia legégetőbb

²¹ A kijelentést Kassák Lajos idézi *Egy ember élete* című munkájában (Magvető, Budapest, 1983, II., 321.).

²² GERÉB József, *Ludwig Hatvany: Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten*, Egyetemes Philológiai Közöny 1909, 443–448.

kérdéseiről, pusztán az öt foglalkoztató gondolatokat bocsátotta közre egy jegyzet-füzetben (ez az alcímben található „Kollegienheft” jelentése). Hatvany munkája másfelől sajátos pszichológiai dokumentum: az egyetemi képzés rendjében szenvedő fiatalember állapotrajza. Nyilvánvaló, hogy túl sokáig tartott, amíg Hatvany belátta, hogy alkalmatlan a német filológiai szemlélet elsajátítására: apjával szemben sem merete vállalni a nyílt konfliktust. Nyomorúsága felett érzett bosszúvágyát azokon élte ki, akik nem tehetek az ő alkalmatlanságáról. És ebben mutatkozik a könyv *végzetes* félreértése: szerzője nem csak a korabeli egyetemi élet formáságait figurázta ki, tanárait és a német filológia számos más tekintélyét is megpróbálta nevetségessé tenni. Legtöbb áldozatát névvel említi, de a többiek is felismerhetők voltak a szakma számára.

A Budapesti Szemle egykori dolgozótársuk munkáját a folyóiratra korántsem jellemző gyorsasággal, kiemelt helyen, a fő közlemények között ismertette. A d. n. j. szignójú recenzius pillanatfelvételt készített a klasszika-filológia aktuális állapotáról, ugyanakkor „Hatvany úr” számára (Gyulai is így szólította tanítványát) általánosabb tanulságokat is megfogalmazott:

Hatvany úr is a művész szemével kívánja látni és láttatni a dolgokat. Ennek a felfogásnak is van jogosultsága, de kizárólagos igazságot nem szabad részére követelni. A tüneményeket nagyon sokféle szempontból lehet nézni, és mindegyikből másképp fogjuk azokat megítélni. De azért, mert valaki nem arról a helyről tekinti az eseményeket, ahonnan mi, nem szabad senkit elítélni. [...]

A szép és igaz két érték. Egyik sem reális valóság. Csak a gondolkodó alany lelkének állapota, amely bennünk van, és nem a külső világban. S míg a művész a szép érzelmét hajszolja, nem hibáztathatja a tudóst, ki egész életét az igaz kutatásának szenteli. A művész könnyen eléri célját, a tudós verítékkal jut el hozzája.

Ezt nem lett volna szabad Hatvany úrnak elfeledni. Könyvét így is élvezettel olvashatja mindenki, aki örömmel látja, ha mást ütnek, de senki sem szabadulhat meg olvasás közben attól a kellemetlen érzéstől, hogy ennek a szépért lelkesedő írónak ritkán van igaza. Az olvasó szíve mellette lehet, de az esze ellene van.²³

*

Hatvany Lajos könyvének első változatát 1907 tavaszán Eugen Diederichs jénai kiadónak nyújtotta be, aki több szakembert is felkért a könyv bírálatára. Két lektori jelentést ismerünk, egy berlini filológus anonim munkáját,²⁴ illetve Karl Preisendanz heidelbergi filológusét.²⁵ (Preiseindanz a bírálatában utal egy harmadik értékelésre is – Diederichs az illető személyét nem fedte fel sem Hatvany, sem Preisendanz előtt, ám utóbbi Rudolf Helm berlini docenst tartotta a szerzőnek.) A berlini filológus bírálatában kategorikusan elutasította Hatvany munkáját, éretlennek és feleslegesnek

²³ d. n. j., *Támadás a klasszikus-philologusok ellen*, Budapesti Szemle 1908. október, 136, 137.

²⁴ MTA KIK Ms 378/86. (Gépirat, kiadói másolat.)

²⁵ MTA KIK Ms 378/85. (Gépirat, kiadói másolat.) Karl Preisendanz (1883–1968) a heidelbergi egyetem címzetes professzora 1917-től.

tartva, stílusát egyenesen hanyagnak mondva. Karl Preisendanz megengedőbb volt, a karakteres ítéleteket szövegében rendre enyhítette vagy visszavonta. Mindketten elfogadhatatlannak tartották azonban Hatvany személyeskedő megközelítését, szövegének improvizatív jellegét, és kifogásolták, hogy köztisztviselőként álló professzorok felett részrehajlóan, sőt tévesen ítélik (azaz a bírálók elismerték Hatvany imponáló olvasottságát, ugyanakkor szóvá tették, hogy az általa minősített életműveket mélységében nem ismeri).

A berlini filológus Diederichs számára is megfogalmazott egy fontos figyelmeztetés: kilátásba helyezte, hogy a berlini egyetem tanárai bojkottálni fogják a Diederichs Verlagot, amennyiben Hatvany könyvét közreadja. Eugen Diederichs már valószínűleg ekkor, 1907 nyarán lemondott a könyvről, legalábbis Hatvanynak a kézirat több hónapos pihentetését javasolta.²⁶ Közben a lektori vélemények hatására Hatvany is úgy döntött, hogy a „veszedelmes könyvet” átdolgozásra visszakéri, ám édesapjának írt üzenete szerint koncepcióján nem kívánt változtatni: „Détailban maradni fogok nézeteimnél – csak enyhíték.”²⁷ Mindenesetre Hatvany törölte például a Heinrich Heinére és a Theodor Gomperz osztrák filozófus-filológusra vonatkozó megjegyzéseket. Ragaszkodott viszont *Istenek, hősök és Wilamowitz* című, 1907-ben az Olümposzon játszódó szatirikus jelenetéhez, amelynek főszereplői Lukianosz szatíraíró, Johann Wolfgang Goethe és Theodor Mommsen ókortudós.²⁸ Noha Hatvany módosíthatott Mommsen karakterén, a jelenet – miként a berlini bíráló eredetileg is fogalmazott – idétlen („albern”) maradt.

Preisendanz javaslatait figyelmen kívül hagyva Hatvany nem szólt Otto Crusius és Albrecht Dieterich professzorok munkásságáról, ám valószínűleg felülvizsgálta Hermann Usener vallástörténészre vonatkozó megjegyzéseit. Elképzelhető, hogy az eredeti kézirat még kíméletlenebb támadást intézett Tadeusz Zieliński, a szentpétervári egyetem lengyel származású professzora ellen, az ókortudós a revideált szövegben is kifigurázandó, anakronisztikus alakként tűnik fel. Mindemellett a könyvben jócskán maradtak sértő kijelentések, mint például amikor Hatvany több kolléga irodalomtörténetét formájukra nézve ókori szarvasmarha-állomány kimutatásnak mondja („Ausweis des antiken Viehbestandes”).²⁹

Hatvany az átdolgozott kéziratot 1907. november–december fordulóján küldte el Diederichsnek, aki a művet Julius Zeitler lipcsei kiadónak ajánlotta fel. Zeitler elfogadta a kéziratot, és a váltásba Hatvany is beleegyezett.³⁰ Zeitler tartalmi kifogásairól, esetleges stilisztikai fenntartásairól nincsen tudomásunk, és a *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten* 1908. május közepén megjelent. A könyv német nyelvterületen jelentékeny kritikai visszhangot váltott ki (a kiadó 160 recenziós példányt

²⁶ Eugen Diederichs – Hatvany Lajosnak, [Jéna, 1907. augusztus 22.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. HATVANY Lajosné, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 22.

²⁷ Lásd Hatvany Lajos sorait Karl Preisendanz bírálatán [München, 1907. augusztus 18. után] = MTA KIK Ms 378/85.

²⁸ HATVANY, *A tudni-nem-érdemes...*, 152–157.

²⁹ Uo., 62.

³⁰ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1907. december 30.] = MTA KIK Ms 393/147.; Eugen Diederichs – Hatvany Lajosnak, [Jéna, 1908. január 3.] = MTA KIK Ms 378/76.

postázott), mindazonáltal a könyvkereskedőknek négy hónap alatt mindössze 153 példányt sikerült eladniuk.³¹

Hatvany fontosnak tartotta az itthoni sikeres szereplést is: a Nyugat-munkatársak között számos példányt osztottak szét, a napilapok és a hetilapok kiszemelt recenzienseihez megbízottak vitték el a könyvet. Ismertetések azonban csak szórványosan jelentek meg, az egyik első dicséző kritikát éppen *A Hét* közölte.³² Közben Hatvany rövid összefoglalót készített a német nyelvű sajtóviszhangról, és ezt Ignotus segítségével több napilaphoz is eljuttatta³³ – Ignotus a népszerűsítés e formáját egyébiránt „panamának” nevezte.³⁴

A könyv kritikai fogadtatását Hatvany-Deutsch Sándor is figyelemmel kísérte, és ennek a *tevékeny* érdeklődésnek messze ható következményei lettek. A konfliktust fő vonalakban a következőképpen rekonstruálhatjuk: Gajári Ödön, *Az Újság* felelős szerkesztője közölte Hatvany-Deutsch Sándorral, hogy a lapjában a *Die Wissenschaft...-ról* Szilágyi Gézával fog íratni, és a könyvet „le fogja vágatni”. Hatvany-Deutsch Sándor kérésére, hogy *Az Újság* jelentesse meg a könyvről készült bírálatok összefoglalóját, illetve, hogy a munkáról inkább Elek Artúrral írasson, Gajári még eltökéltebbnek mutatkozott.³⁵ Elképzelhető, hogy Gajári kategorikus kijelentése a kívülállóknak szólt (hiszen az egyik rövid megbeszélésre kártyázás közben került sor), mindenesre *Az Újság* Szilágyi Gézától végül minden tekintetben méltányló és számos dicséretet tartalmazó kritikát közölt. Szilágyi valójában túlteljesített, ugyanis a könyv kritikai beállítottságát egészen szélsőségesse alakította, üdvözölvén, hogy Hatvany „rásütötte a szégyen bélyegét” a „korlátolt gondolkodású, taplószívű” áltudósok homlokára.³⁶ Szilágyi a véleményét – átfogalmazva, de számos tartalmi átfedéssel – közreadta az *Új Időkben* is.³⁷

Az eset azonban nem merült feledésbe, ugyanis *Az Újság* szerkesztőségében Elek Artúrt Hatvanyék embereként kezdték emlegetni, szolgálatokra hajlandó, *nem független újságíróként*. Elek Artúrt heteken át nyomasztotta az ügy, mígnem augusztus közepén – az egész történetet saját szempontjából megvilágítva – tudatta Hatvany Lajossal, hogy mások által megkérdőjelezett írói becsületének helyreállítására csak egy mód volna, ha ő valóban „levágná” Hatvany könyvét:

³¹ Julius Zeitler – Hatvany Lajosnak, [Lipcse, 1908. szeptember 17.] = MTA KIK Ms 393/156. A könyv német nyelvű recepciójáról lásd Zsuzsa BOGNÁR, *Ludwig Hatvany's Großessay Die Wissenschaft des Nichwissenswerten* [sic!] *vor dem Hintergrund seiner deutschsprachigen Rezeption = Verschränkte Kulturen. Polnisch–deutscher und ungarisch–deutscher Literatur- und Kulturtransfer*, szerk. Tamás HARMAT – Zsuzsa SOPRONI, Frank & Timme, Berlin, 2018, 249–257.

³² [Név nélkül], *Amit nem érdemes tudni*, *A Hét* 1908. június 14., 391.

³³ [Név nélkül], *A tudni nem érdemes tudománya*, *Magyar Hírlap* 1908. július 11., 13.; [Név nélkül], *Magyar ember német könyve*, *Pesti Hírlap* 1908. július 12., 38.

³⁴ Ignotus – Hatvany Lajosnak, [Tátralomnic, 1908. július 9.] = MTA KIK Ms 383/17. Ignotus a *Magyar Hírlapban* külön is írt Hatvany könyvéről: *A tudni nem érdemes tudománya* (1908. július 4., 2–4.).

³⁵ Hatvany Lajos – Elek Artúrnak, [Budapest, 1908. augusztus 13. után] = PIM V. 479.

³⁶ SZILÁGYI Géza, *A klasszikus filológia ellen. Hatvany Lajos könyve*, *Az Újság* 1908. július 12., 14–15.

³⁷ SZILÁGYI Géza, *Egy haszontalan tudomány. Hatvany Lajos könyve*, *Új Idők* 1908. augusztus 2., 111–113.

Nem tudom, hogyan vélekedik Ön <. . . .> |:ezután:| az én helyzetemről (a szerkesztőségben), de én piszkosnak érzem magamat. Egy csomó hitvány embernek, a kik régóta lesték az olyan alakulást, a melyben én hozzájuk hasonlónak mutatkozom, alkalom adatott arra, hogy teljes jogosan meggyanúsítsanak. Természetesen a hátam mögött, a mi azonban nekem mindegy. És ez ellen a gyanú, sőt vád ellen védekezni sincs módom. Általában: jóvátehetetlen a dolog, mert Gajáriékat az ellenkezőről meggyőzni úgy sem lehetne. Legföljebb meghökkeneni azzal, ha én most valahol durván levágnám az Ön könyvét.³⁸

Elek 1908. augusztus 13-án feltételes módban fogalmazott, holott ekkor nyilván a nyomdában volt már a Nyugat augusztus 16-i száma, amely az általa írt *Die Wissenschaft*...-recenziót is tartalmazta.³⁹ A szöveg végkicsengésében negatív, ami azt is jelenti, hogy nem teljes egészében az. Elek nagyjából elfogulatlanul ismerteti Hatvany nézeteit, azonban az egyes passzusokhoz fűzött megjegyzések kétségbe vonják Hatvany munkálkodásának értelmét.

*

A Nyugat 1908. január 1-jén Ignotus, Fenyő Miksa és Osvát Ernő tulajdonában indult, azonban a növekvő deficit miatt a tulajdonjog 1908. július 23-án Gonda Henrik ügyvéd birtokába került. Gonda valójában Hatvany Lajos pénzügyi támogatásával vette át a folyóiratot, és a további veszteségek pótlását is Hatvany vállalta. A tulajdonviszonyok átalakulását jelezte, hogy az első évfolyam második félévét az augusztus 16-i számmal kezdték meg. A szám élén Hatvany Lajos *Petőfi-könyvtár* című esszéje olvasható, majd a lap törzsrészét Elek Artúr említett kritikája zárja. A Nyugatban ez ugyanolyan hangsúlyos hely volt, mint az első közleményé.

Hatvany Lajos a Nyugat mecénása volt, ez azonban nem mondható önzetlen elköteleződésnek. A lapot saját ízlésvilága szerint kívánta átalakítani, törekvése már a *Die Wissenschaft*... megjelenése idején is világosan látszott.

A Nyugat-szerkesztők idegenkedve fogadták Hatvany szenvedélyes, sokszor öncélú polémiáit, máskor a kidolgozatlanságra, a stilisztikai bizonytalanságokra hivatkozva hátrították-szűrték a mecénástól érkező írásokat. Hatvanyt azonban még így is meglepte, amikor a saját könyvéről a „saját” lapjában a következőket olvashatta:

Akármennyire számolt is azért Hatvany minden fölvethető kérdéssel, s akármennyire is sietett elébök vágni a válaszaival, egy kérdésnek mégis nyitva hagyta az útját: miért kellett megírni ezt a könyvet? Maga a könyv volna erre a válasz. A könyv azonban csak arról beszél, hogy valaki a nagy készültségét, megértő és megérző

³⁸ Elek Artúr – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1908. augusztus 13.] = MTA KIK Ms 379/14. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁹ ELEK Artúr, *Vádirat a kicsinyes és fontoskodó tudomány ellen. Hatvany Lajos könyve*, Nyugat 1908. augusztus 16., 44–48.

tehetségét, a megelevenítő és kifejező erejét, az akaratát és az idejét olyan munkára pazarolta, ami nem éri meg a fáradságot.⁴⁰

Hatvany megértette, hogy a szerkesztők a *pénzéért* sem változtatnak a róla alkotott véleményükön, s hogy nem fogják könnyített elbírálásban részesíteni azokat a közleményeket, amelyeket ekkor – még – lelkesen és gyakorta a Nyugatban akart megjelentetni. Hatvany az egész akciót elsődlegesen Osvát ármánykodásának tekintette, és az ügyet még évtizedek múltán is számon tartotta.⁴¹

⁴⁰ Uo., 47–48.

⁴¹ HATVANY Lajos, *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*, szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 824–825.